

NÉPRAJZ ÉS KÖZMŰVELTSÉG

TÖPRENGVE ÉS NEHÉZ SZÍVVEL forgathatja az olvasó Gyórfy István utolsó megjelent könyvét, mely a Táj- és Népkutató Intézet kiadásában jelent meg s a néphagyomány és nemzeti művelődés összefüggésének problémáival foglalkozik.¹ Mennyi terv, mennyi gondolat, értékes, megvalósításra váró javaslat! A professzor, ki néprajzi és művelődéspolitikai programjának e foglalatával megajándékozta nemzetét, nem él már s gondolatainak, javaslatainak esetleges megvalósulásán sem örvendhet. Éppen ezért, ha a néprajz és a művelődéspolitikai összefüggéséről beszélünk, első szavunk a tiszteletadásé és háláé a magyar néprajztudomány új nagy halottja előtt. Ha az alant következő fejtegetések nem is mindenben követik az ő gondolatmenetét, felfogásom mégis igen sokat köszönhet neki.

Az utóbbi kétszáz esztendő történetében a néppel és népi művelődéssel, kultúrával foglalkozó magyar művekben és tervekben két egymással szembenálló gondolkodás, ellentétes érték szemlélet küzdött. Amíg a nép és a magyar művelődés viszonyán gondolkozók Tessedik Sámueltól kezdve a

¹ Gyórfy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés, Budapest, 1939.

nép fölemelésén, műveltségi szintjének, tudatvilágának megváltoztatására törekedtek, addig a néprajz művelői s a népi hagyományok kutatói éppen ellenkezőleg a magyar művelődést szerették volna a paraszti kultúra alkatához, belső természetéhez idomítani. Ha Tessedik írásait, Berzeviczy Gergely megrendülését, az erdélyi magyarság és a robot kérdéseinek elmélkedő Hetényi János könyveit figyeljük, munkáikban rokon hangot fedezhetünk fel Széchenyinek sürgetéseivel, a magyar parlag kiművelésére irányuló gondolatmenetével, Eötvös József koncepciójával. Mind e munkákból az a sürgetés hangzik ki, hogy parasztságunk felszabadítása, magasabbra emelése csakis kiművelésével, a régi és lehúzó hagyományok megszüntetésével érhető el: így lesz szabad polgár és önálló munkás, vállalkozó a magyar, így alakul át jobbra a falu képe. Némelyikük, mint Tessedik, Fábián, Hetényi, valóságos haraggal szólnak a paraszti hagyomány mindent megkötő erejéről. Velük szemben a gyűjtők, a néprajz művelői, akár Erdélyi, akár Kriza, vagy még a késői utódok is, úgy találták, hogy a régi paraszti kultúra annyira egységes szellemű, önmagában oly zárt és tökéletes egész, hogy inkább az egész magyar művelődésnek mintája s alakító elve lehetne s nemzeti szellemünk kibontását népünk kulturális alkatához kellene igazítanunk. Régi ellentét, ma sem szűnő disputa. Sokszor csodálkozva tapasztalhatjuk egy-egy munkában e szélsőségesen ellenkező elvek elkeveredését, másutt lanyha kiegyezését: a látszólagos megegyezések mögül azért nyomban előtűnik a belső ellentmondás.

Mások nem foglalnak el ennyire szélsőséges álláspontot. Így neves művelődéspolitikusaink közül többen is a magyar öneszmélést állítva művelődési gondolatrendszerük középpontjába, — mint Kármán, Schneller, de legmélyebben és legegényibb módon Imre Sándor — kikerülték az imént vázolt ellentétekből adódó veszedelmeket s csak azt vizsgálták, hogy nemzeti művelődésünk mennyiben lehet önelvű és magyar, de népünk fölemelésének szükségét nem is tekintették kérdésesnek, valamint azt sem, hogy művelődésünknek jellegében magyarnak kell lennie s a népi, nemzeti sajátosságokat szem előtt kell tartania. Ugyancsak Szekfű Gyula történeti és politikai gondolatvilágában, mind hangsúlyozottabban az utóbbi esztendőök folyamán, a magyar parasztság döntő nemzeti jelentősége domborodik ki szemben vezető osztályainkkal. De ő sem arra gondol, hogy a nemzet néppé váljon; inkább azt szeretné, ha a nemzet irányításába a magyar parasztság végre döntő súllyal beleszólhatna és a művelődési és gazdasági viszonylatokban a nemzetvezetés nehéz feladataiba belenövekednék.

Úgy gondolom, hogy fejtegetéseim ez utóbbi felfogás végső következéseit szem előtt tartva, kibékíthetik a népi és urbánus művelődéspolitikai belső ellentéteit: Reménytelen és kalandos vállalkozás lenne egypár oldalon kibontani a néprajz és a művelődéspolitikai összes kérdéseit, de tán néhány alapszempontra és elvre s néhány gyakorlati követelményre sikerül rámutatnom. Az itt következők szándékkal nem számolnak pénzügyi és adminisztrációs nehézségekkel, a megszokás történeti, hivatali és lélektani akadályaiival, hisz akkor írni sem lenne érdemes róluk. Különben is jórészt régi és többször hasztalanul hangoztatott kívánsága néprajztudományunknak. Mégis: a kedvezőtlen kilátások nem vehetik el bátorságunkat.

Ha nem érthetünk is egyet azzal a gondolatmenettel, mely a néprajz és nevelés kapcsolatait vizsgálva egyedül a néprajzban látja azt az egyetemes és középponti elvet, amely középiskolai oktatásunk alapja lehetne, tagadhatatlan, hogy magyar nevelésünk egyik vezető elvévé kellene emelnünk a népi kultúra tanításait. Tantervünk kényszerű és keserves egyezség az egyetemes értékek és a napi praktikumok között: örök értékeket,

végső elveket és mindennapi tudnivalókat, e világ dolgaiban való eligazodást egyként kell tanítania az iskolának. Egyik kutatónk, Bálint Sándornak igaza van abban, hogy toldozgatással e kényszerű helyzeten nem javítunk, új meg új tárgyak betömődését sem a tanárok, sem a növendékek nem bírják; viszont nem hisszük, hogy az új tanterv egyetlen rendelkező elve, mint ő gondolja, a néprajz lehetne. Az egyik mindenesetre s különös szűkkeblűség lenne a szabadkézi rajz, ének, torna s egyebek mellett éppen a néprajznak nem találni helyet iskoláinkban. De itt különben sem egy újabb tantárgy beerőszakolásáról van szó. Minden oktatásban az elemi fokon túl, felfogásom szerint, három alkotó elvnek, egyetemes érvényű világnak kell hatnia: az antik, a keresztény európai és a népi humanitásnak. E körökből kieső minden más tantárgy szerepe és jelentősége a helyi igények és szükségletek szerint változhat.

Tekintsük e tételt közelebbről. Kétségtelennek látszik előttem, hogy bizonyos gyakorlati tudnivalók és reáliák mellett a nevelés végső célja mégis az, hogy az embert a humánus legmélyebb s legtisztább eredményeivel, végső értékeivel megismertesse s ez értékek tisztelésére tanítson: a humanisztikus oktatás hívei előtt ez sohasem volt kétséges. Nem kétséges a népi kultúra ismerője előtt sem. De amilyen számtalanszor bebizonyították, hogy Európa s egész mai művelődésünk az antik hagyományon s az európai kereszténység magas kultúrájának eredményein épül s minden mai tett, legyen az irodalmi, matematikai, technikai vagy politikai, ez előzmények nélkül elképzelhetetlen vagy elhibázott, annyira szokatlannak tűnhetik, hogy a paraszti kultúrában is az előbbi kettőhöz hasonló végső értékek revelálódhatnak. Pedig ez az igazság. A népi kultúra is egy sajátos, zárt s a maga keretei között tökéletes rendje az ember kultúrateremtő igyekezetének. Hagyományában, hiedelemvilágában, szokásainak szigorú törvényeiben, szellemi kultúrájában, gazdálkodási módjaiban és tárgyi javaiban a világgal szemben való állásfoglalásának az antikhoz és keresztényhez mérten egy harmadik, minden bizonnyal primitívebb, de ugyanolyan egyetemes és következetes magatartása és szelleme fejeződik ki. A régi paraszti kultúra alkotásában és alkotásaiban kifejeződő egyetemesség és humanitás a legjobb nevelő eszméket szolgáltatná a magyarság és nemzeti öntudat kifejlesztéséhez iskoláinkban. Az a nevelői rendszer, mely az antik hagyomány és az európai — benne tehát a magyar — magas kultúra mellett a népi kultúrát és a paraszti életformát is megismertetné a növendékekkel, mindennél jobban szolgálhatná művelődéspolitikánkban a társadalmi megértés és a magyar öntudat fontos kívánalmait.

Mit jelent mindez a gyakorlatban? Hogyan képzeljük el a megvalósítást? Nem azzal a könnyű megoldással, hogy X-iknek a néprajzot is beállítjuk a középiskolai, tanítóképzői stb. oktatásba heti egy-két órában. Ellenkezőleg: különösen hangzik, de szerintem néprajzra mint külön tantárgyra, nincs is szükség. A néprajz legyen minden magyar vonatkozású tantárgynak szerves része: történelemnek, földrajznak, magyar nyelvtani és irodalmi tantárgyainknak. Tehát a történelemtanításban az eddiginél sokkalta részletesebb módon s nemcsak a honfoglaló magyarság képével kapcsolatban a magyar parasztság történeti sorsával, életének történeti változásaival külön fejezetek foglalkozzanak a tankönyvekben is, a tanmenetben is. Hiszen például csak a magyar paraszti státusban végbement történeti alakváltozatok: nomádok, rabszolgák, jobbágyok, paraszti rendek, a mai átalakulás típusai a történelem és a magyar társadalom legfontosabb kérdéseihez kapcsolódnak. Ugyanígy a földrajzi órák, emberföldrajzi órák a magyar településformák bővebb analíziseit adhatnák, — a magyar tanya-rendszer különvált s bölcs települési s termelői rendjéről épp Györffy s

utána újabb nagy monográfiák szólnak — a magyar vidék, mezőváros, kertés város is megkapná a rangját; ezekhez a fejezetekhez vonhatnék a tárgyi néprajz gazdag anyagát is; a rajzoktatás a népi diszitóművesség anyagával ismertetné meg a tanulót. A magyar nyelvtani órák bővebben s megbecsülöbben foglalkozhatnának a tájnyelvekkel, sőt e révén a helyi tájnyelvi kutatásba mint első adatszolgáltatókat, bevonhatnék a középiskolákat. Ezer olyan részlet van, — gondoljunk Beke Ödön virág- és állatnévkutatásaira, melyhez számtalan adatgyűjtő munkatárs kellene, ahogy van is északi országokban — melyhez e fiatal munkatársak is elegendők, legalább is első híradónak a további szakkutatás számára. A szellemi néprajz anyagát, a népköltés csoportjait és a szokások világát a magyar irodalmi oktatás anyagába kellene évenként beosztani, kezdve a népdallal mint népköltésünk legkevésbé bonyolult szerkezetű elemével. (Csak zárójelben említem, hogy már körülbelül száz néprajzi hangfelvételünk van az ország minden tájáról: minden fokú oktatás számára kitűnő segédeszköz. Ha a modern nyelvtanítás lemezeket használ, a magyar néprajz is érdemelne annyi modernséget.) Az énektanításban Kodály jelentős agitációja és szépséges kórusai nyomán már jó eredményeket mutathat a tanári munka. Ez a részlet is biztató példa lehet a jövőre.

Ha ilyen módon illesztjük be a néprajz tanítását, az nemcsak egy tantárgy elhelyezésének a gondjait hárítja el, hanem sokkal inkább alkalmas arra, hogy megértessen a tanítvánnyal a legkülönbözőbb órák keretében egy fontos nemzeti igazságot: a magyar történelemnek és a magyar művelődésnek elválaszthatatlan részese parasztságunk is. De a fent vázolt javaslat több praktikus és elvi követelményt foglal magában. Elsősorban elengedhetetlenné teszi, hogy az egyetemi oktatásban a néprajz ne csak egy egyetemen kapjon tanszéket, hanem lehetőleg mind a négy egyetemünkön tanítsák, akár csak megbízott előadókkal is. Érthető lenne, ha angol, vagy német egyetemek a honi néprajznak csak egy katedrát állítanának: ott az élő népi anyag nagyjából kipusztult már; de nálunk, ahol sok helyütt a gyűjtőmunka még mindig kötetekre való eredményt hoz, ahol a parasztság élete épp most fordul újabb alakváltozatába, indokolt a néprajztudomány erősebb megszervezése. De nem a tudományos kutatás nagy lehetősége igazolja ezt egyedül, ha jó is lenne elgondolni, hogy a budapesti egyetem a budapestkönyéki, palóc és csallóközi anyag gyűjtését, rendszeres feldolgozását, a szegedi a Duna-Tisza közét, a pécsi a Dunántúl anyagát, a debreceni pedig a Tiszántúlt és Kárpátalját vállalná munkájául: A tudományos kutatás döntő szempontjai mellett nem kevésbé jelentősek a középiskolai oktatás s az egyetemes nemzetnevelés szempontjai. Ha a középiskolai tanításba intenzívebben be akarjuk vonni a néprajz tanítását, akkor a néprajzot tanárvizsgálói tárggyá kell minősíteni a magyar, történelem és földrajz szakok kiegészítéseképpen. Enélkül a középfokú oktatásba a néprajzot nem lehet bevonni s az egyetemi hallgatóság érdeklődését is elsősorban a vizsgatárgyak kötik le. Viszont ilyen módon tán számtalan érdeklődést fordíthatunk a néprajzi kutatás felé és éppen a vidéki tanárság sokszor nehéz szellemi helyzetében eszközt és lehetőséget adunk a további tudományos kutatásra, szellemi érdeklődésének fejlesztésére. Így a vidék-kutatás, táj-kutatás és a néprajzi gyűjtőmunka a négy egyetem növendékei révén vidéki góccokat is létesíthetne, az önképzőkörök munkájának újabb s az 1848-as megindulásokhoz hasonlóan méltó területet adhatna. Tanártól, tanítványoktól függetlenül, hogy a néprajz melyik területét választanák és természetesen a tájéktól: válogatásra még mindig sok a lehetőség.

Arra most nem kívánok bővebben kitérni, hogy a tantervnek ilyen átalakítása milyen további következményekkel jár a tankönyvek anyaga,

a tanmenet beosztása szempontjából. Azt is fölösleges külön kiemelni, hogy mindezek mutatis mutandis vonatkoznak a polgári iskolai, tanítóképzői stb. tanításra és tanárképzésre is. Ezek már olyan részletkérdések, melyeknek megvitatása nem is illenék e rövid tanulmány keretébe. Maga az elv világos és a belőle levonható következtetések további fejtegetése pedagógia szakkérdés.

Nem mintha az eddigieket akarnám utólag lebontani, csak megjegyzem, hogy a néprajznak külön tárgyként való beillesztése és külön tanári fősztaktárggyá minősítése (szakvizsga-kötelezettséggel) sem járna más következményekkel, de mégis a fentebb vázolt megoldás mellett a nagyszámú praktikus előnyön kívül az organikusabb nevelői felfogás is szót emelhet. A követelmény azonban mindkét megoldásnál változatlan marad. S ilyen módon a papok, tanítók, jegyzők, katonai vezetők részére rendezendő tanfolyamok, ami Györffy István nyomatékosan hangsúlyozott gondolata volt, már az egyes hivatások sajátos kérdéseivel foglalkozhatnának, hiszen az alapot már megadta a középfokú oktatás. Itt említem meg, hogy a középiskolai oktatás átalakítására Györffy is gondolt, alapelvei nagyjából egyeznek az itt jelzettekkel. Meggyőződésem szerint azonban a néprajz és a magyar művelődés, művelődéspolitikai viszonyában is az egyetemi és középfokú oktatás kérdésében elfoglalt álláspont a döntő: minden további ennek az oktatásnak jellegétől, minőségétől függ. Honi néprajztudományunk, gyűjtőmunkánk fejlődése éppúgy, mint az öntudatos magyar nemzedékek kiművelése. Enélkül a tudományos néprajzi kutatás és gyűjtés továbbra is magára hagyott egyéni munka lesz, háttér, érdeklődő közönség, támogatás nélkül, a magyar öntudat pedig továbbra is hézagos marad jelentős pontjain. (Számptalan külföldi példát hozhatnánk fel állításaink igazolására az északi államokból, az észtek és az angol, német munkákon kívül akár nagyarányú orosz néprajzi munkálatokat is, de talán elég megemlíteni, hogy a franciáknál a néprajz s különösen a folklóre szinte új nagy romantikus korát éli. Érdemes lenne ez új mozgalom és a francia nemzeti öntudat erősödésének viszonyát kikutatni.)

Áttérve a néprajz és művelődéspolitikánk egyéb kérdéseire is, befejezésül még csak egy kérdéssel szeretnék foglalkozni. Azokra a tudományos kutató és gyűjtő intézetekre itt ki sem térek, melyeket Györffy István munkájában részletesen ismertetett és létüket, szükségességüket nyomós indokkal igazolta. A Magyar Nyelvtudományi Intézet, az Országos Néphagyományi Tanács, a Táj- és Népkutató Intézet, a Magyarságtudományi Intézet (erről különös örömmel olvastam, hisz a „Magyarságtudomány“ c. folyóirat és könyvkiadványok szerkesztőjeként mindig elsőrendű fontosságúnak véltük egy ilyen intézet megalapítását) stb. stb., mind már részben megvalósult, vagy megvalósulás előtt álló intézményei a magyar néprajzi s vele rokon kutatásoknak. Csak arra szeretnék még egyszer rámutatni itt is, hogy mindezen intézmények munkássága csak akkor lehet eredményes, csak akkor lesz elegendő munkatárs, ha oktatásunkban a jellemzett változások megtörténhetnek. Különben hamarosan még megfelelően képzett kutató sem áll majd rendelkezésre.

Talán nem lesz elítélendő és nem írják az elfogultság rovására, ha befejezésül a magyar néprajznak egyik olyan kérdésére hívom fel a figyelmet, melyet a magam kárán is közvetlenül ismerhetek. A magyar szellemi néprajz egynémely kényes kérdéséről van szó. Tudománytörténeti és egyéb természetes okok következtében Magyarországon is a leíró és anyaggyűjtő néprajzi kutatás ketté hasadt: szellemi és tárgyi néprajzi részre vált. Amíg e kettéválás során jó ideig az úgynevezett szellemi néprajz semmiben sem maradt hátrább a tárgyi néprajz eredményeinél, — a Magyar Népköltési

Gyűjtemény kötetei, Bartókék kötetei bizonyíthatják ezt — addig a legutóbbi évtizedben a szellemi néprajz terén a közlési lehetőségek — eltekintve egy-egy egyéni vállalkozástól — teljesen megszűntek. A Magyar Népköltési Gyűjtemény utolsó kötete, a nagyszalontai gyűjtés tanulságos és jó anyagával, 1924-ben jelent meg. Azóta a Kisfaludy-Társaság ilyenmű tevékenysége teljesen megszűnt és elszórt közléseken kívül alig jelent meg valami (így saját gyűjtésének egy kisebb töredéke két kötetben; terjedelemben a kiadói igényekhez s lehetőségekhez alkalmazkodva, pedig legalább öt kötetre való meseanyag van csak az én gyűjtésemben!) s nem mutatkozik a leghalványabb remény sem arra, hogy a szellemi néprajz anyagát a közeljövőben rendszeresen közzétenni lehetne. Egyetlen kivétel az Akadémia nagyszabású népdal-kiadványa, mely több éve készül már s bizonyára példamutató corpora lesz a népzenei kutatások anyagának. De mindezek a népdalok és dallamok, csak egyik s nem is a legnagyobb részét teszik népünk szellemi kultúrájának és hagyományvilágnak, ha ma — hála Kodályék munkájának — a legismertebbek is. Ott a bonyolult és végtelenül gazdag népmeseanyag, a módszeresen alig kutatott paraszti hiedelemvilág, népi dramatikus játékaink, népszokásaink világa. Tudunk kéziratlan kiadatlan és nem is értéktelen anyagról, mely évtizedek óta kiadatlanul hever több helyen is, ismerek gyűjtőket, kik szintén jó és érdemes anyaggal rendelkeznek a kiadás minden reménye nélkül. Minden tudomány az újabban kutatott és kiadott anyagon frissülhet fel, szempontjait így jobbíthatja: szellemi néprajzunkra, paraszti kultúránk legjelentősebb alkotásai-val foglalkozó tudományunkra a lassú elsorvaszás veszélye vár, ha ezen a helyzeten nem történik változtatás.

S a kiadás nemcsak anyagi segítséget jelentene, nemcsak újabb anyaggal, szempontokkal gazdagodhatnék tudományunk. A közzététel ténye és lehetősége, érthetően új gyűjtőket is vonzana erre a területre, hol pillanatnyilag módfelett kevesen dolgozunk. Márpedig cáfolhatatlan tény, hogy a nép tárgyi javai tán egy történeti pillanattal tovább maradnak meg a szellemi tulajdonoknál: előbb hagyja el a nép meséit, hiedelmeit, mint gazdasági szerszámaikat, gazdálkodási hagyományait. Ez pedig annyit jelent, hogy a szellemi néprajz terén a gyűjtőmunka egy fokkal tán még sürgetőbb a tárgyi néprajzénál, pedig ott is az utolsó óráknál tartunk. Ma pedig az a helyzet, hogy a szellemi néprajz terén a kutatás messze elmaradt a tárgyi néprajzi kutatások példásan megszervezett akcióinál: igaz, rendelkezésükre áll a Néprajzi Múzeum is. Nem mentesíthet azonban ez a helyzet illúziótlan feltárásától és a következmények nyomatékos hangsúlyozásától. Népünk szellemi javainak megmentésében az utolsó órákhoz érteztünk el, s ahelyett, hogy a szellemi néprajz anyagának kutatására megfelelő intézetek, publikációs lehetőségek állanának rendelkezésre, az eddigi mulasztások miatt semmi szervezet, semmi publikációs lehetőség nincs s ennek következtében kutató is alig akad. Az Akadémiának, Egyetemnek, Néprajzi Társaságnak és Múzeumnak, Kisfaludy-Társaságnak s a többi erre illetékes fórumoknak e helyzeten változtatniok kellene. (Egyetlen vigasztalásunk, de távolról sem elegendő a rádió és a Néprajzi Múzeum közös néprajzi hanglemezyűjteménye.) Minden további késlekedés annak a kornak szégyene és bűne, mely oly szívesen hivatkozik nemzeti küldetésére.

ORTUTAY GYULA